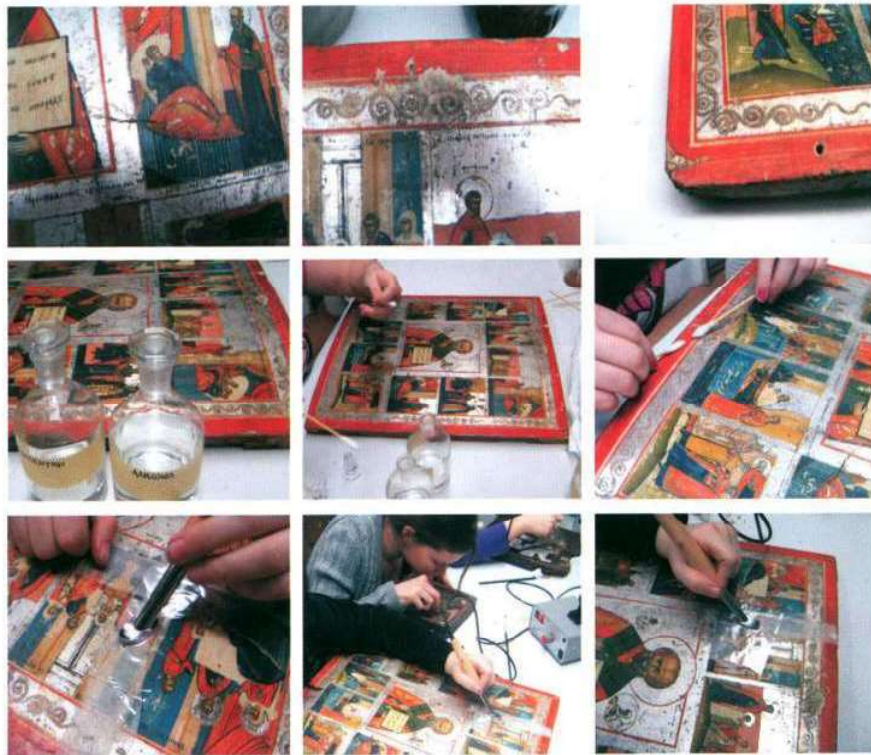

Ж И В О П И С

годишњак Високе школе Српске Православне Цркве
за уметности и конзервацију · година 4 · Београд 2010

ЕПИСКОП др ЈОВАН (ПУРИЋ) · ЖЕЉКО ЂУРИЋ · ЗОРАН ЂУРОВИЋ
ИВИЦА ЧАИРОВИЋ · ДРАГАН МАРКОВИЋ · БОЈАН ТОМИЋ
ГОРАН ЈАНИЋИЈЕВИЋ · ТОДОР МИТРОВИЋ · МИРОСЛАВ
СТАНОЈЛОВИЋ · ДРАГАНА РОГИЋ · СТЕВАН МАРКОВИЋ
МАЈА ФРАНКОВИЋ · ДАРКО ДЕСПОТОВИЋ · ЖЕЉКА МИХАЈЛОВИЋ
ЈЕЛЕНА ИВАНИШЕВИЋ · МАЈА ЈОКМАНОВИЋ · ГОРАН ЈОВИЋ

Ж И В О П И С

4

Београд 2010

Ж И В О П И С

Годишњак Академије - Високе школе
Српске православне Цркве за уметности и конзервацију

Број 4

2010. година

Излази једанпут годишње на крају академске године (јун)

Издавач / Editor:

Академија – Висока школа Српске Православне Цркве за уметности и конзервацију,
Краља Петра 2, Београд, Србија / Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts
and Conservation, Kralja Petra 2, Belgrade, Serbia – електронска пошта:

akademija@spsc.rs; akademijaspc@gmail.com

Електронско издање: www.akademijaspc.edu.rs

За издавача / For Editor

Протојереј ставрофор др Радомир Поповић

Уредник / Editor in chief

Јереј мр Жељко Ђурић

Технички уредник / Art editor

Мр Тодор Митровић

Уреднички одбор / Editorial Board

Јереј др Џон Бер, декан Академије Светог Владимира, Њујорк (Fr John Behr, New York)
Јерођакон др Пантелејмон Манусакис, Факултет Часног Крста, Бостон
(Panteleimon Manoussakis, Boston)

Протојереј др Николај Озољин, Институт Светог Сергија, Париз
(Atchipètre Nicolas Ozoline, Paris)

Епископ браничевски Г. др Игњатије

Епископ диоцлијски Г. Јован

др Радомир Поповић

др Ђорђе Јанковић

др Светлана Пејић

др Драган Марковић

др Предраг Ристић

мр Јован Пангић

Секретар издавача / Secretary

Ђакон Ивица Чаировић

Превод на руски језик / Translations (Russian)

Ања Водинец

Превод на енглески језик / Translations (English)

АЛФА агенција - Београд

Техничка обрада / Technical processing

дипл. инж. Слободан Павловић

Штампа / Print

NEWPRESS, Смедерево

Тираж (Print run)

500

Благодаримо Министарству вера Владе Републике Србије што је помогло да овај
број годишњака Академије - Високе школе Српске православне Цркве за
уметности и конзервацију буде штампан

ISSN 1452-8908

Садржај

Студије

7

Епископ др Јован (Пурић)

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Тајна иконе Христа

9

Јереј мр Жељко Ђурић

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Богословље иконе

23

Јереј мр Зоран Ђуровић

Институт Avgustinianum, Рим

Иринеј Лионски о иконама

31

Епископ др Јован (Пурић)

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Теологија појања

51

Ђакон Ивица Чаировић

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Крст у англо-саксонској и келтској уметности

61

Др Драган М. Марковић

Факултет за примењену екологију "Футура",

Универзитет Сингидунум Београд

Спектри атома и молекула

71

Мр Бојан Томић

Мултидисциплинарне студије, Универзитет у Београду

Савремене хемијске и физичке аналитичке методе

у студијама уметничких материјала (развој

мултидисциплинарности у 2009. години)

83

Црквене уметности

107

Горан Јанићијевић

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Да ли је живопис примењена уметност?

109

Горан Јанићијевић

Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Да ли сликарство виминацијумских гробница

припада првено-зеленом линеарном стилу

117

Тодор Митровић Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд Тело као знак	131
<i>Обнова и чување</i>	157
мр Мирослав Станојловић Републички завод за заштиту споменика културе, Београд Нова сазнања о консолидантима који могу бити употребљени у заштити зидног сликарства	159
мр Драгана Рогоћ, Стеван Марковић Археолошки институт САНУ и Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд Реконструкција античког зидног сликарства са локалитета Над Клепечком, <i>Viminacium</i>	175
мр Драгана Рогоћ Археолошки институт САНУ, Београд Проблематика одлепљивања подлепљених слика	187
Маја Франковић Централни институт за конзервацију, Београд Подлоге у конзервацији дислоцираних мозаика	201
Дарко Деспотовић Матица Српска, Нови Сад Опис затеченог стања, конзерваторска испитивања и конзерваторско реставраторски третман слике на платну „Портрет племића из куће Хабзбург“ непознатог страног портретисте XVIII века	233
Жељка Михајловић Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд Методe консолидације слика на платну	251
Јелена Иванишевић Народни музеј, Београд Примери реконструкције бојених слојева и подлоге	285

Маја Јокмановић Матица Српска, Нови Сад Конзерваторска испитивања и конзерваторско- реставраторски третман иконе на дрвету на примеру иконе Арсенија Теодоровића	311
Леонид Александрович Успенски Дијалог о икони	331
<i>Прикази</i>	343
мр Тодор Митровић приказ књиге: Charles Barber, <i>Figure and Likeness; On the Limits of Representation in Byzantine Iconoclasm</i> , Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2002.	345
Ђакон Ивица Чаировић „Фајумски портрети“ Милана Туцовића	355
Проф. др Милка Чанак-Медић и Аника Сковран Трослов о конзерваторском делу мр Јована Панћића	357
Ђакон Ивица Чаировић Острошки трослов о Јовану Златоусту	365
Мр Горан Јовић Морнари Неба	371
<i>Летопис</i>	379
Летопис.	381
Самовредновање	389
Упутства ауторима	395
Упутство за рецензенте	401
<i>Ликовни прилози</i>	405

Живопис 4, (2010) 175-186

**РЕКОНСТРУКЦИЈА АНТИЧКОГ ЗИДНОГ
СЛИКАРСТВА СА ЛОКАЛИТЕТА НАД
КЛЕПЕЧКОМ, VIMINACIUM**

**мр Драгана Рогоћ
Стеван Марковић**

Археолошки институт САНУ, Београд
Висока школа СПЦ за уметности и конзервацију, Београд

Драгана Рогоћ

Ел.пошта: rogic.dragana@gmail.com

Оригиналан научни рад

Примљен: 9. март 2010. године

Прихваћен: 25. мај 2010. године

Апстракт

Веома су ретки примери сачуваног зидног сликарства из римског периода, иако је оно било омиљен начин украшавања зидова. Текст говори о фрагментисаној зидној декорацији са археолошког локалитета Над Клепечком. Рад је базиран на проучавању аналогија ради решења идејне реконструкције овог зидног сликарства. Објашњава на који начин је решена идејна реконструкција и говори о технологији израде малтера и цртежа ових фресака. Слична геометријска схема цртежа се може видети на фрескама и мозаицима од првог века, па до палеовизантијског периода.

Кључне речи: зидно сликарство, фрагменти, технологија, малтер, реконструкција, геометријска схема.

На археолошком налазишту *Viminacium* у источној Србији, код Старог Костолца на ушћу Млаве у Дунав, археолошка истраживања се спровode цео један век, док се интензивна археолошка истраживања изводе око четрдесет година. О заступљености зидног сликарства на овом налазишту говоре налази како добро очуваног, тако и фрагментисаног зидног сликарства. Зидно сликарство је нађено на следећим локалитетима: Пиривој, Чаир, Пећине, Више гробаља, Над Клепечком...

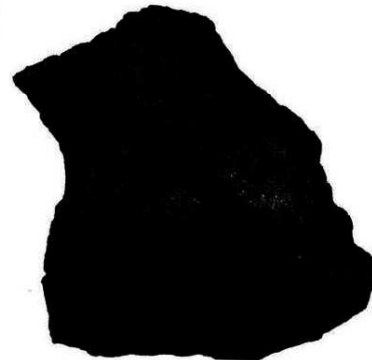
Овим радом обухваћени су фрагменти зидног сликарства са локалитета Над Клепечком. На овом локалитету изведена су заштитна ископавања због напредовања рударског копа Дрмно у току 2008-2009 године, а наставиће се и током 2010. Њима су предходила геофизичка истраживања у циљу детектовања археолошких објеката. Тада су примењена геомагнетна и геоелектрична истраживања, праћена геодетским снимањем. Том приликом обрађена је сонда 19, димензија 10 x 3m. Оријентација сонде 19 је 3-И, са девијацијом од 13° западним делом ка северу. Фрагменти зидног сликарства су нађени у укопу констатованом у сонди 19. Укоп је неправилног облика и залази у северни профил сонде (АБ). Његове димензије износе 2,4m x 1,0m x 0,95m. Укоп је био испуњен тамно мрком земљом, кречним малтером, великим бројем делова зидног сликарства, фрагмената опека, каменом¹ и керамиком. На дну укопа констатован је слој креча од 2mm. Могуће је да је укоп служио као отпадна јама. У истој сонди, уз источни профил (БЦ), на дубини од 1,15m нађен је новац Хадријана (Ц-49).

Не може се са тачношћу одредити намена објекта са којег фреске потичу, поготово што су комади зидног сликарства нађени са другим археолошким материјалом. Да ли су фреске из гробнице или објекта неке друге намене остаће управо због тога нејасно. Иако је археолошки контекст веома компликован, то нас није спречило да обрадимо ове веома интересантне фрагменте геометријског ликовног садржаја (које ћемо у даљем тексту означити као целину 1). Како је на *Viminacium*-у нађен велики број гробница са очуваним зидним сликарством, може се претпоставити да и ови одломци потичу из неке од гробница сонде 19. Ову информацију треба узети са резервом јер су нађени и други фрагменти фреско сликарства који не припадају целини 1. Они сугеришу да су можда били део неке више зоне. Могуће је чак да се ради о налазима из

1 Зелени шкриљац

различитог временског периода, тако да слика о првобитном изгледу овог садржаја може бити заснована само на претпоставкама.

Уломци целине 1 су у прилично добром стању када су у питању малтер и постојаност боја, једини проблем представљају окамењене нечистоће на лицу фрагмената које у многоме скривају интензитет и лепоту боја. Да би се утврдио ликовни приказ фрагменти су очишћени механички—скалпелима, након тога деминерализованом водом и туферима вате (овакво чишћење није дало жељене резултате у потпуности, али нам је помогло да сагледамо ликовни садржај). Сваки фрагмент је фотографисан и измерен. Малтер је сачињен од креча и речног песка и његова дебљина је различита (креће се од 1cm до 10cm). У првом слоју (који је служио за изравнавање зида што је условило различите дебљине) уочено је присуство грумења креча и сецкане сламе, која се појављује у виду оштећења. Други слој малтера је дебљине од 1 до 2 cm, док је трећи слој веома танак (2 mm) и финије структуре. Фрагменти су након чишћења спаковани у кутије и смештени у депо. Лепота боја као и смисленост приказа препорука су за реконструкцију, наравно пре свега идејну. Највећи фрагмент (сл. 1) био је кључ ове реконструкције, обзиром да пружа добар део информација о систему сликања ове геометријске схеме.

Слика 1

На лицу појединих уломака виде се утиснуте линије, међутим оне не прате обојене делове целине 1 (могуће је да је коришћен конопац, који је служио извођачу овог ликовног садржаја као мрежа за лакше извођење геометријског цртежа). Може се закључити да су сликари већ унапред имали не само идеју о томе шта ће сликати, већ јасно израђен план. На основу мера које је

могуће узети са фрагмента на сл. 1, направљено је идејно решење за реконструкцију. Детаљнијом анализом свих фрагмената дошли смо до идеје да се жута и зелена правоугаона поља спајају дијагоналама које полазе из њихових углова. Дијагонале креирају неправилне хексагоналне просторе који у својим централним деловима садрже флорални – цветни мотив. Цртањем идејног решења и разлагањем ове схеме може се закључити да су у питању две схеме октагона. Ове две схеме преклапањем у средишњим тачкама октагона (у нашем случају октагони су неправилни), дају управо цртеж целине 1 (слика 2 и 3). Обзиром да су боје које се преплићу жута и зелена (на белој позадини) јасно је да постизање илузионистичког ефекта није случајно (жута избија у први план, чиме се постиже утисак дубине). Боје целине 1 су: мрка, црвена, зелена и жута на белој позадини. Боје централног дела (целине 1- дела са октагонима) су „боје живота“, „...Једнако удаљено од небеског Плавог и од подземног црвеног, које су боје айсолутини и недостижни, зелено средња величина, посредник између шоплог и хладног, високог и ниског, умирујућа је, освежавајућа, људска боја... Зелено је као и човек шопло.“

Унутар хексагона налазе се цветни мотиви, распоређени тако да образују форму крста. Латиге цветова су углавном срцолике. Правоугаоници нису очувани у целисти а на очуваним деловима нема назнака сликарства. Ипак судећи по најприближнијој аналогји која се налази у *Verulamium*-у (Велика Британија), врло је могуће да су и ова централна места била украшена неким приказом. У *Verulamium*-у су то голубови као и главе животиња сличне мачкама.

Латиге које се налазе у средишњим деловима хексагона не могу се поистоветити нити са једним цветним мотивом са сигурношћу. Ипак сличних примера има већ и на самом налазишту *Viminacium*. Таква је форма цветова у гробницама G5313³ и G2624⁴. Приближан приступ исликавању флоралних мотива је и у римској гробници у селу Брестовику⁵. Такође се може видети и унутар геометријске схеме у римским катакомбама (*Via Latina*)⁶. Сличан при-

2 J. Chevalier A., Gheerbrant, Рјечник симбола, Загреб 1983, 783.

3 Миомир Кораћ, Сликарство Вимијацијума, Београд, 2007, 28.

4 Миомир Кораћ, Сликарство Вимијацијума, Београд, 2007, 82.

5 Михајло Валтровић, Римска гробница у селу Брестовику, Старинар, Београд, 1906, 128 – 140.

6 Dumbarton Oaks Papers, No. 21, Washington, 1967, прилог 49.

мер налази се и у Софији у гробници 7⁷. Цветови су и овде распоређени тако да образују форму крста. Још један мотив који је формиран комбиновањем геометријских фигура и поседује слично формиране цветове, налази се у месту Силистра⁸ (Бугарска). Овде је схема део украса објекта са фунерарном наменом.

Обзиром да су „боје живота“ у центру композиције а да се од мрке бордуре са једне стране пружа црвена могуће је да је супротно њој била плава (нађени су фрагменти са регистрима плаве боје, који не припадају целини 1). При овоме црвена би била доња, а плава горња, тј. изнад горње бордуре (наравно уколико је уопште било горње бордуре). Тако је између небеског и подземног, између онога чему човек тежи и од чега зазира приказано оно чему човек припада – природа.

Геометријска схема која је овде заступљена може се упоредити са многим мотивима како фресака тако и мозаика са више археолошких локалитета. Као што је познато у античко доба рађено је и једноставније фреско сликарство по готовим узорцима (тзв. тапетно)⁹. Оно што је отклонило недоумице о могућем првобитном изгледу свакако су геометријске схеме римских мозаика (схеме са октагонима) које се срећу од I века (каких има у Африци), па до ранохришћанског периода¹⁰. У Британији схема са октагонима има од I до позног IV века, као и фреско сликарства из већ поменутог *Verulamium*-а¹¹. Такође од великог значаја су и примери зидног сликарства античке Емоне (Љубљана, Словенија), римски мозаици Босне и Херцеговине, рановизантијски мозаици на простору данашње Македоније и наравно фреско сликарство са самога *Viminacium*-а. Мозаичке схеме са октагонима могу се видети у античком Наису (Грађевина са октагоном, мозаици из просторија 1 и 4, почетак IV века¹²), Феликс Ромулиани (Царска палата, почетак IV века, тракт Д1¹³). Геометријска схема која се може упоредити са схемом сликарства са локалитета Над Клепечком је модел цртежа

8 Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, Römische Malerei, Mailand, 2002, 365.

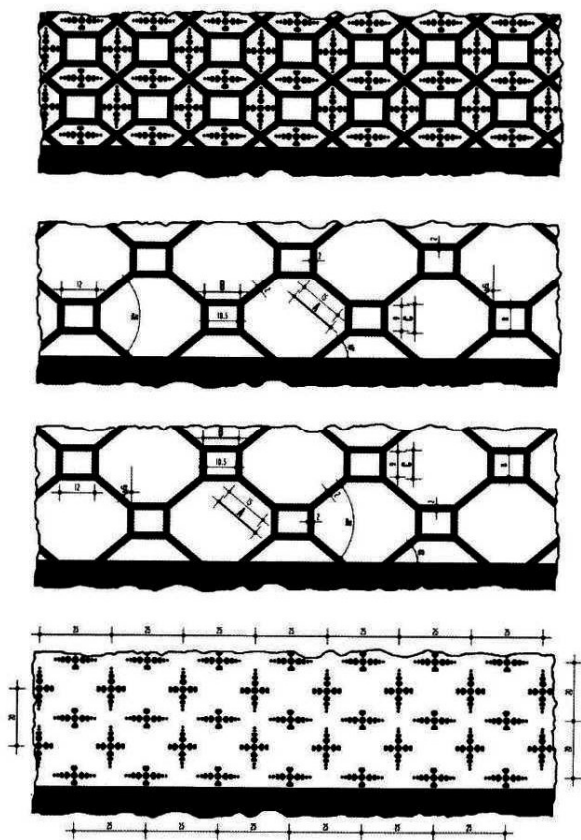
9 Ирма Чремошник, Мозаици и зидно сликарство римског доба у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1984, 130.

10 Gisela, Salies, Bonner Jahrbücher, Band 174, 1974, 10-11, слика 38.

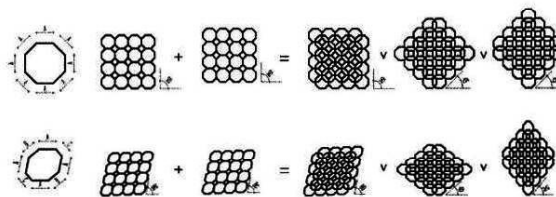
11 Johan Bruke, The villa in Roman Britain, London, 1978, 50.

12 Гордана Јеремић, Ниш и Византија V, Ниш, 2007, 91-95.

13 Драгослав Срејовић, Римски царски градови и палате у Србији, Београд, MCMXIII, 128-129.

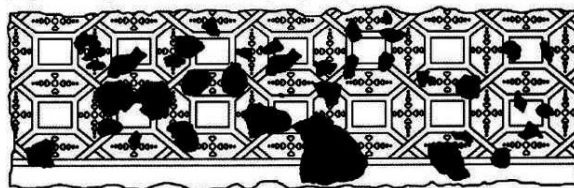
Слика 2. Разрада цртежа геометријске схеме Над Клепечком, са мерама. (Идејна решења у AutoCAD-у извела дипл. инг. арх. Емилија Николић)

Слика 3. Преклопљене схеме правилних и неправилних октагона окренуте под различитим угловима од 90° , 45° , 80° , 40° , 50° .

(Идејна решења у AutoCAD-у извела дипл. инг. арх. Емилија Николић).

мозаика из виле у Widford – у (Oxfordshire, Велика Британија) из IV века¹⁴. Међу бројним примерима налазе се и веома компликовани, базирани на схеми са октагонима. Један од њих који датира са почетка IV века јесте мозаик римске виле у Gadebridge Park-у (Eight lozenge stars)¹⁵. Сличан је пример мозаика *Cantarus* из град-

Слика 4. Могући изглед целине 1, у ово идејно решење убачене су фотографије фрагмената фресака Над Клепечком

(Идејна решења у AutoCAD-у извела дипл. инг. арх. Емилија Николић).

ске куће у Norton Hill-у (Colchester, Essex, Велика Британија)¹⁶ из средине I века нове ере. Вредан помена је и пример из Fishbone-a, (Essex, Велика Британија)¹⁷. Још један мозаички приказ из виле у Eccles-у (Kent, Велика Британија)¹⁸ са краја I и почетка II века, поседује доста података који се могу повезати са цртежом

14 David S. Neal, *Roman mosaics in Britain*, London, 1981, 104.

15 Исто, прилог 51.

16 Исто, 1981, 71.

17 N. P. Stanley Prince, *Conservation on archeological excavations*, Rome, 1995, Plate 2b.

18 David S. Neal, *Roman mosaics in Britain*, London, 1981, 76.

Виминацијумске целине 1. У центру ове мозаичке композиције налази се сцена са гладијаторима. Уоквирена је са дванаест квадрата спојених дијагоналама образујући неправилне хексагоналне просторе у којима се налазе цветни мотиви.

Детаљнијом анализом британских мозаичких схема увиђа се како једноставан мотив октагона са више дијагоналних линија и различитим нацртом у међупросторима може образовати веома компликована решења за која је понекад било потребно урадити више цртежа. Како су ови мозаички цртежи рађени математичким прорачунима у радионицама, можемо претпоставити да су слични обрасци израђивани и за зидно сликарство. Епископска базилика у Стобију¹⁹ (крај IV почетак V. в.) у свом нартексу такође садржи мозаик са поменутом схемом (као код целине 1).

Иако ово сликарство није врхунско, оно ипак показује различите утицаје на уметност једног времена, и преноси пун неокрњен дух самог вечног града. Стога значај онога што јесте античко не мора бити сагледан само по мајсторству израде, већ и као део велике традиције.

Садржај декорисаних површина на објектима у античком и касноантичком периоду зависио је управо од намене истих. Поред писаних сведочанстава ово јасно потврђују и веће сачуване целине попут Херкуланума и Помпеје. Међутим у случају када јасна одредница не постоји, тј. када је очуван само део некадашње декорације зидова, а при том се не зна ком је објекту припадао, значење прво бива доведено у питање. Да ли је нешто декоративно или поседује и какво симболичко значење у овом случају најпре могу одгонетнути аналогни садржаји који свој „контекст“ нису изгубили. При овоме није немогуће да је сликар преносећи предлог заједно са њиме пренео и скривено симболичко значење, које он лично као ни његов наручилац није нужно морао знати. У том случају се препуштао простом пресликавању несвесно преносећи са њиме и осмишљене поруке.

¹⁹ Гордана Цветковић Томашевић, Рановизантијски подни мозаици, Београд, 1978, прилог 32.

Закључак

У римском граду Виминацијуму зидно сликарство је било веома заступљено. О овоме говоре налази како добро очуваног, тако и фрагментисаног зидног сликарства. Ову слику употпуњују фрагменти зидног сликарства са локалитета Над Клепечком. Детаљном анализом ових фрагмената и проучавањем аналогнија можемо предпоставити како је ова фреска изгледала. Оваква геометријска схема била је заступљена на фрескама и мозаицима од првог века, па до палеовизантијског периода.

Највећи фрагмент (сл. 1) био је кључ ове реконструкције, обзиром да пружа добар део информација о систему сликања ове геометријске схеме. На основу мера које је могуће узети са фрагмента на сл. 1, направљено је идејно решење за реконструкцију. Цртањем идејног решења (у AutoCAD-у) и разлагањем ове схеме може се закључити да су у питању две схеме октагона, које се преклапају у средишњим тачкама октагона. Боје које се преплићу су жута и зелена (на белој позадини), чиме је постигнут илузионистички ефекат (жута избија у први план, чиме се постиже утисак дубине).

Разлог за овакву врсту реконструкције је жеља да се јавности представи још једна фреска са Виминацијума, а наравно и поступак којим се дошло до тог решења, а да при том на оригиналном сликарству нису вршене никакве интервенције.

Литература

- Ирма Чremoшник, *Мозаици и зидно сликарство римског доба у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1984.
- J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Рјечник симбола*, Загреб 1983.
- Миомир Кораћ, *Сликарство Виминацијума*, Београд, 2007.
- Johan Bruke, *The villa in Roman Britain*, London, 1978.
- David S. Neal, *Roman mosaics in Britain*, London, 1981.
- N. P. Stanley Prince, *Conservation on archeological excavations*, Rome, 1995.
- Гордана Цветковић Томашевић, *Рановизантијски погони мозаици*, Београд, 1978.
- Dumbarton Oaks Papers, No. 21, Washington, 1967.
- Крстю Миятев, *Декоративната живопис на Софијска некропол*, Софија, 1925.
- Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, Romische Malerei, Mailand, 2002.
- Михајло Валтровић, *Римска гробница у селу Брестовику*, Београд, 1906.
- Гордана Јеремић, *Ниш и Византија V*, Ниш, 2007, 87-97.
- Драгослав Срејовић, *Римски царски градови и палате у Србији*, Београд, МСМХСIII.
- Gisela Salies, Bonner Jahrbücher, Band 174, 1974.

RECONSTRUCTION OF ANTIQUE FRESCO PAINTING FROM A LOCATION NAD KLEPEČKOM, VIMINATIUM

Dragana Rogić, MTh
Archaeological Institute of SANU, Belgrade
Stevan Marković
Academy of Serbian Orthodox Church for Arts and Conservation, Belgrade

In the Roman town of Viminatium fresco painting was quite prominent. This is evidenced by findings of both well preserved, and fragmented fresco painting. This image is complemented by fragments of fresco painting from the locality Nad Klepačkom. By detailed analysis of these fragments and by the study of analogies, we are able to assume what this fresco looked like. Such geometrical scheme was represented on frescoes and mosaics from 1st century all the way to Paleobyzantine period.

The biggest fragment (fig. 1) was the key for this reconstruction, considering that it offers a good deal of information on the system of depiction of this geometric scheme. Based on measurements that can be taken on the fragments on figure 1, a concept design for reconstruction was produced. By drawing the concept design (in AutoCAD) and by dissolving this scheme, one can deduce that here we have to octagonal scenes that intersect in the central points of the octagons. Colours that interweave are yellow and green (on white background), which accomplishes an illusionist effect (yellow emerges into the foreground, which achieves a sense of depth).

The reason for this type of reconstruction is a desire to present to the public yet another fresco from Viminatium, as well as the procedure that achieved this solution, without making any interventions to the original fresco.